

2. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматическом строе русского языка / Вера Васильевна Бабайцева // Явления переходности в грамматическом строе русского языка. – М., 1988. – С. 3–13.
3. Жаботинская С. А. Концептуальная модель частеречных систем: фрейм и скрипт / С. А. Жаботинская // Когнитивные аспекты языковой категоризации. Сборник научных трудов. – Рязань: Рязанский гос. пед. ун-т им. С. А. Есенина, 2000. – С. 15–21.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ "ВКФ"БАО", 2011. – 992 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Кузнецова Н. И. Наука в её истории (методологические проблемы) / Н. И. Кузнецова. – М.: Наука, 1982. – 127 с.
7. Лаптева О. А. Теория современного русского литературного языка / О. А. Лаптева. – М.: Высшая школа, 2003. – 351 с.
8. Селиванова Е. А. Когнитивно-функциональный аспект русских частей речи / Е. А. Селиванова // Вісник Черкаського університету. Серія філол. наук. – 2002. – Вип. 29. – С. 3–14.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / МОН України / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Фундаментальные направления в современной американской лингвистике. – М., 1997. – 201 с.

УДК 811.161.2'38: 81'04

Наталія Медвідь
(Київ)

"ПРОСТА МОВА" В ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

У статті розглянуто взаємодію двох мовних систем староукраїнської літературної мови XVII–XVIII ст. – слов'яноруської та "простой", підкреслено важливість історичного значення "простой мови" у процесі переходу до національної доби.

Ключові слова: староукраїнська літературна мова, слов'яноруська мова, "проста мова", народнорозмовна мова.

In the article the interaction of two linguistic systems old Ukrainian literary language of the XVII–XVIII centuries – slavic russian and "simple" – considered, the importance of historical significance "simple" language in the process of moving to the national epoch stressed.

Key words: oldukrainian literature language, slavic russian language, "simple" language.

Важливе місце в історії мови належить "простій" літературній мові XVII–XVIII ст., яка завершує староукраїнську добу і є перехідним етапом до національної доби. Однак досі "проста мова" як цілісне явище майже не досліджувалася, що пов'язано певною мірою з розмитістю терміна. Це і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета розвідки – з'ясувати історичне значення "простой мови" у процесі переходу до національної доби.

У лінгвістичній літературі поняття "проста мова" визначається за сферами вживання: офіційно-діловою, літописною тощо [2, с. 46]. Проте цей критерій не придатний для її характеристики. Практично у кожному стилі та жанрі кінця XVI–XVIII ст. можна знайти твори, написані і слов'яноруською, і "простою" мовами.

Грунтовне дослідження "простой мови" започаткував П. Житецький. Науковець дослідив значну кількість староукраїнських літературно-писемних пам'яток різних стилів і жанрів, назвав основні риси фонетики і граматики, частково проаналізував лексичний склад.

Внутрішню структуру та стилістичну диференціацію "простої мови" досліджували І. Огієнко, М. Петров, В. Перетц. Учені проаналізували численні віршовані та драматичні пам'ятки, лінгвістичні особливості староукраїнської рукописної та друкованої спадщини XV–XVIII ст., мову української ораторсько-проповідницької прози другої половини XVII ст. (І. Галятівського, А. Радивиловського та ін.). Л. Батюк, Ф. Ткач, М. Худаш, аналізуючи офіційно-ділові документи і козацькі літописи, звертають увагу переважно на лексичний склад.

Австрійський славіст М. Мозер проаналізував мову канцелярських документів на підросійських землях 1700–1786 рр. і виділив три етапи у її функціонуванні. До 1722 р. українська ділова мова, сформована у XVI–XVII ст., ще не зазнала істотних змін. У другій часовій фазі (1723–1764) почалася поступова її русифікація. Після 1765 р. у Східній Україні немає документів, які містили б значну кількість українізмів. М. Мозер підсумовує: "Відмирання східноукраїнської канцелярської мови – це певний крок в історії української мови, що його не варто недооцінювати. Допіру цей процес призводить до того, що українська мова на Східній Україні в основному на певний час припиняє функціонування як знаряддя культурної комунікації" [4, с. 302].

У сучасній науковій літературі під поняттям "староукраїнська літературна мова XVII–XVIII ст." частіше розуміють єдність слов'яноруської та "простої" мов, рідше – літературну мову, що ґрунтується на українській живомовній основі. Адже у староукраїнський період єдиної цілісної літературної мови в Україні не було, що зумовлено політичною, економічною і культурною роз'єднаністю українських земель. На думку В. Передрієнка, двозначність у розумінні терміну "староукраїнська літературна мова XVII–XVIII ст." пов'язана з тим, що рушійним чинником літературного розвитку мови була історично тривала взаємодія двох основ – книжної і народної [5, с. 71].

У добу Київської Русі у межах одного тексту поєднувалися елементи церковно-слов'янської та руської мов, їх співвідношення залежало від часу написання пам'ятки, її церковно-релігійного чи світського змісту, освітнього рівня автора тощо.

Пам'ятки XIV–XV ст. характеризуються розподілом за мовною структурою. Руська (русська посполита, росська, роска) літературна мова була офіційною мовою Великого князівства Литовського та становила продовження давньоруської доби, актової мови Галицько-Волинського князівства. У зв'язку з тим, що вона обслуговувала ділове письмо українського та білоруського народів, у ній розрізняли український і білоруський варіанти літературної мови, які відрізнялися між собою елементами живої української чи білоруської мов. Із поступовим збільшенням кількості народнорозмовних елементів протягом XVI–XVII ст. вони перетворюються у самостійні українську і білоруську літературні мови.

У XVI–XVIII ст. церковнослов'янська мова називається слов'яноруською (словеноруською, славеноруською або словенською), літературна мова на народній основі – простою, руською або діалектом руським.

Слов'яноруська мова була продовженням церковнослов'янської мови давньоруської доби. Вона функціонувала у конфесійному, частково художньому (наприклад, одах) стилях, ораторських творах, у житійно-повістевій літературі, науковій тощо. Слов'яноруська мова була унормованою і до XVIII ст. не містила народнорозмовних елементів. Після підпорядкування української церкви Московському патріархатові у 1686 р. почалася русифікація слов'яноруської літературної мови, а вже у XVIII ст. використовується церковна мова російського зразка.

"Проста мова" XVI–XVIII ст. – це своєрідний мовний феномен, зародження і розвиток якого пов'язують із поширенням в Україні ідей європейського Відродження [6, с. 92]. Порівняно з слов'яноруською "проста мова" містила значно більше елементів живої мови українського народу. Вона широко використовувалася у діловому, художньому, науковому стилях, літописно-мемуарній, учительній, полемічній літературі, церковних казаннях тощо

[1, с. 20–56]. "Простою мовою" перекладалися із церковнослов'янської конфесійні пам'ятки – житія святих, легенди, повчальні та святкові слова.

Незважаючи на назву, "проста мова" не збігалася з живою мовою народу, основаною на говорах, вона була мовою книжною, у ній поєднувалися елементи церковнослов'янської та давньоруської мов на народній основі з живомовними [3]. Її фонетична і граматична системи закріпилися у величезній кількості рукописних і друківаних текстів, були певною мірою кодифіковані, зафіксовані у тогочасних граматиках і словниках. Найповніше особливості фонетико-граматичної структури "простої мови" викладені у "Грамматичі..." (1643) І. Ужєвича, а лексичні – у рукописному словнику невідомого автора "Синоніма славеноросская" (середина XVII ст.).

Тривале співіснування двох різновидів літературної мови зумовлене політичною ситуацією в Україні XVI–XVIII ст. З одного боку, боротьба з церковною унією, полонізацією, латинізацією та поява граматик і словників слов'яноноруської мови зміцнюють її авторитет у культурно-освітньому житті українського народу. З другого – активна політична діяльність українського народу проти поневолювачів у визвольних війнах вимагала, щоб книжна мова була зрозумілою простому народові, ґрунтувалася на живій народній основі.

Взаємодію між слов'яноноруською і "простою" мовами фіксують граматики. У них поряд із описом слов'яноноруської мови розглядаються явища "простої мови" з її народнорозмовними елементами, зокрема М. Смотрицький у "Грамматичі..." (1619) чітко розрізняв книжну і живу мови.

Різновиди староукраїнської літературної мови вживалися у різних жанрах літератури, хоча їхнє функціонування іноді виявляється і у творах одного жанру. Наприклад, церковні проповіді Л. Баранович писав слов'яноноруською мовою, І. Галятовський – "простою".

Наприкінці XVII ст. значною мірою звужується сфера застосування слов'яноноруської та "простої" мов, оскільки занепадає полемічна література, шкільна драма, духовні вірші та пісні, учительно-проповідні твори, описно-панегіричне віршування, твори житійно-повістєвого жанру.

У Коломацьких статтях 1687 р. фіксуються перші русифікаційні заходи царського уряду щодо України, а у 1720 р. вийшов царський указ про заборону українського книгодрукування та обов'язкове узгодження церковних книг з московськими. Наслідком русифікації в Україні є поширення у XVIII ст. українсько-російського варіанта літературної мови, яким, наприклад, написані деякі твори Г. Сковороди.

Зближення "простої мови" з народнорозмовною посилювалося у XVIII ст. У жанрах народної творчості, сатиричних і гумористичних творах, лікарських порадинок говіркова мова переважає. З'являються рукописні та окремі друківані збірки українських народних пісень, прислів'їв та приказок, написані живою мовою. Отже, староукраїнську літературну мову починає замінити народнорозмовний варіант, що становив суміш різноманітних структурних елементів слов'яноноруської та "простої" мов, а також говорів.

Поряд із слов'яноноруською та "простою" вирізняється і народнорозмовна мова у граматиці І. Ужєвича та словнику Памво Беринди "Лексиконь..." (1627). При розкритті значення слів слов'яноноруської мови Памво Беринда подає їхні руські відповідники, розрізняючи серед них слова "простої мови" українського та білоруського варіантів та української народнорозмовної мови. Усі згадані різновиди староукраїнської мови знайшли певне продовження у новій українській літературній мові, що виникла на основі народнорозмовного варіанта.

Отже, функціонування "простої мови" характеризується інтенсивним жанрово-стильовим розвитком літературної мови на основі живого народного мовлення, процесами демократизації і націоналізації української мови, розгалуженими системами лексичних і граматичних засобів для відтворення понять побуту, науки, релігії, мистецтва тощо та готує процес переходу до національної української літературної мови.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у висвітленні процесу стильового розвитку "простої мови".

ЛІТЕРАТУРА

1. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Житецький П. Г. Вибр. праці : Філологія / П. Г. Житецький ; упоряд., вступ. стаття і прим. Л. Т. Масенко. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 20–138.
2. Курс історії української літературної мови / [за ред. І. К. Білодіда]. – Т. 1.: Дожовтневий період. – К.: АН УРСР, 1958. – 596 с.
3. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця XVIII ст. / І.Матвіяс // Культура слова. – 1996. – Вип. 46–47. – С. 3–22.
4. Мозер М. Причинки до історії української мови / М. Мозер ; за заг. ред. С. Вакуленка. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI. – 832 с.
5. Передрієнко В.М. Проблеми вивчення староукраїнської літературної мови другої половини XVI–XVIII ст. / В.М. Передрієнко // Магістеріум : Мовознавчі студії. – Випуск 37. – К.: ВПЦ НаУКМА, 2005. – С. 71–74.
6. Плющ П. П. До питання про так звану "просту мову" XVI–XVIII ст. на Україні / П.П. Плющ // Питання історичного розвитку української мови. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1962. – С. 92–96.

УДК 811.161.2'367.335

Раїса Христіанінова
(Бердянськ)**СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ/НЕВІДПОВІДНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

У статті проаналізовано формально-граматичну й семантико-синтаксичну структуру складнопідрядних речень відповідності та невідповідності, обґрунтовано їхній статус у системі складнопідрядних речень сучасної української мови.

Ключові слова: складнопідрядні речення відповідності, складнопідрядні речення невідповідності, приреченнєвий підрядний зв'язок, спеціалізовані сполучники, транспоновані сполучники.

The formal-grammatical and semantic-syntactic structure of complex sentences of conformity and non-conformity are analyzed in the article, their status in the system of complex sentences of modern Ukrainian language is substantiated.

Key words: complex sentences of conformity, complex sentences of non-conformity, sentence-dependent subordinate connection, specialized conjunctions, transposed conjunctions.

Складнопідрядні речення на вірєць *А що ближче до кінця тижня, то більше Тоню обіймає якесь хвилювання...* (О. Гончар) ще й дотепер не мають єдиного потрактування в синтаксичних студіях. Їх зараховують то до складнопідрядних речень міри й ступеня [10, с. 222; 11, с. 280–282; 18, с. 284], то до складнопідрядних речень із зіставлявальними відношеннями між частинами [1, с. 53–54; 13, с. 613–614; 16, с. 121–122; 17, с. 327 та ін.], то розподіляють між складнопідрядними компаративними та зіставлявальними реченнями [14, с. 585, 591–593]. Уперше зазначені конструкції виділили в окремий семантико-синтаксичний тип – складнопідрядні речення відповідності – в російському мовознавстві В. А. Белошاپкова [5, с. 734; 15, с. 755], а в україністиці І. Р. Вихованець [2, с. 329]. Так само розглядають їх А. П. Загнітко [7], К. Г. Городенська [3; 4]. Складнопідрядні речення невідповідності донині ніхто не виокремлював. Щоправда, М. У. Каранська серед з'ясувальних складнопідрядних речень розглядає окремий їхній різновид – речення для з'ясування невідповідності фактів [9, с. 255].

Мета цієї розвідки – розширити відомості про формально-граматичну та семантико-синтаксичну організацію складнопідрядних речень відповідності, а також обґрунтувати